

Место његова и Гореког виђања у нашој књижевности,
у целокупном нашем духовном животу

[Место се то зове усамљеност. Блистава, је-
динствено блистава усамљеност, и суморна, јединствено суморна усамљеност. На
усамљености, пусти и глухе, извио се поет "умних крика" и одмах га је
јон једаред ушамљива риза и камилавка монаха. Мајранија његова владичанска сли-
ка, кад је владини било двадесет година, показује нам лик круто забрађен и
повезан у прилику; некакo као што је Дантеов лик био круто забрађен и уоквирен
белоћом, или како неки тврде: свиленим пурпуром. У тадашњој пустињи Катин-
ске пахије сагледао је двадесетогодишњи младић страхан поглед Сфинге живота,
издржао тај поглед, вратио га смело натраг, он сам и један. Усамљена се разбуни,
буди, са једним јединим књижевником, књижевност Дрне Горе. Усамљен борави на до-
новћему мртав песник. Усамљено пламти и не сагорева буквица Горског вијенца :
једаред и никада вине у нас, до данас, не сатвори патриотизам и друг народно-
етско величање онолико велико ^{колико} већ бехе борбена страст једног хероја - народа.

Минули живот Његов, метеорски огњен и кратак; минули даи његове Дрие Горе и његова Детиња, то је један свечано усамљен гроб усред нашег народног живота, пригоровског и свесрпског на све српске стране. Горски вијенац, то је усамљено један, тежак и знатан поход на дрвету ит^џ је распружило гране кроз просторе Косова, Детиња и Београда, кроз дуга^џ столећа устаничких, увек устаничких борби на нашем Балкану, све до недавног устанка народне војске, која, хвала јој, неутољену жељу Његовеу из године 1848-ме, најзад утоли, запали на устанак цео југ Словенства.

[Има нешто веома тешко у уласу свих ограда
ка српског народа: стално почињемо испочетка, као трава. После сваког устапка,
сваког рата, сваке династије — испочетка. По један се исправља и усправља,
један залеже, један почиње зидаати Скадар и зида себе у Скадар. Неки један, то
је ни један — нако да је више мученија. Тако прогласи владика данило Петровић,
и тако бејаше посвуда у српству, и тако бејаше и у Црној Гори. Петровићи су до
иста били династија, низали се ^н на власти и на ^н рвању из једног ~~крона~~ дурачког
корена, крви не поместаше у њима до поскетка, али се од господара до господара
чекало не како ће ^н наставити, него како ће почети.

И почилаху, ваљано и жустро, и Данило, и Саво, ~~и~~

и Василије, и Петар Први. Тем почетак владике Рада ^{на}маби почву за Скадар, и за сваку величину ^{на}и за трагичну величину. Уско поље живота, огромна арена егзистенције, много почртака, кратак ^{век}~~живот~~. Владика Раде маби почву за грађански живот, за просвету која има књижевност, за земаљске финансије које имају буџет и благајну, за дипломатске односе о којима сведочи преписка сама собом једна ретка књижевност. И све то уз "десет хиљада гокијех и празнијех живота." Почиваху Петровићи, и за част им бехе. Почиваху писати историју своје земље и народа, владика Данило са једним листом, владика Василије са једном свеском, Петар први, један од главних и одлучних учитеља Рада Петровића, ^{испуњава}~~на~~ и излагосиља пригорску историју у душу младога Рада. Владика Раде сабира ^{своја}раши грађу. На му жива та грађа поједе живот, и ^{он}остави историју у којима Горског вијенца само као одблесак историје, диван у жару и сумору своме, од Косова па до Бртијелке. — Просветни напор Петровића покесе се такође са почетцима. Саво нађе у Русију младиће из народа, да науче што могу. Василије лично води синове кућића у Русију, и бира и ~~тврди~~ тражи за њих школе и занате. Петар Први хвата се за мисао: господар и владика пре свих и свега треба да је школован, и нађе у Русију, на монашко васпитање, свога наследника из ^{прве}водлуке, синовца Ђорђију. Владика Раде — сасвим испочетка. Укида у својој дивној и умној глави теократију, баца поглед на два претендента за будућег господара, али, ма који од двојице био, да од световног статуса буде, и брине да један стекне стручно војничко образовање, а други стручно грађанско образовање. Младог вољеног и од десет година већ покојног ^{синовца} Павла Петровића успева да уведе у ^{олимпијску}мајини војничку школу у Петрограду, у ^аНазевски корпус; ~~а~~даровитог сестрића Стефана Цуцу нађе у Београд у срећну школу. На се збриса и тај умни почетак. И није дан од Петровића господара, ^аникоме последњег, не седе на власт правилно школован, и нико од Пригорана у Русији школованих не настаде да у своју земљу пресади основну школу, и макар ~~нач~~почне са врстом обавезне наставе. ~~Владика Рада~~ Владика Раде отвори додуше једну, па дзугу једноразредну школу, али је више марио за штампарију, и сасвим прави почетак са школом и школама почиње од Николе ^{последњег}. — Дипломатска преписка пригорских владика, ^{оцељу}~~она~~ низ почетака. Данило, као консул, извештава и обрачунава, и, на млетачку, нађе и прима гласнике. Саво, написа писмо, и некако као прота Матеја у Беч, сам га однесе у Берлин. А у писмима ^{на}Пригорцима, или ^{на}стви у Боки, Саво започиње фронталне пригорске нападе и ^{својим}на партији. "...и да не чаурите капелу ~~на~~ Луке,

како нећете свака чуда од себе виђети." Интермедио са Степаном Малим прекида све, до новог почетка. Петар Први има у дипломатској преписци логику онога који је сам пуцао на бојинтима, а уза то реч господствену и учтиву митрополита, и онога који на неколико језика зна како се пристојно ослонява, моли и тражи, слуша или отказује пошукност. Са владиком Радом ^одлази сасвим нов почетак: ~~тако~~ он доноси развијен аргумент мозга и осећања; доноси такт и дистанцу; доноси стил дипломата и стил књижевника и песника. Шта је поезије сатро у преписци са тупим ~~влада~~ и лукавим ^{та}владама и агама? И онда је све то однео са собом у гроб. — Са унутрашњим уређењем земље такође се почињало. ^Вредно је погледати, у том смислу, почетак пре владике Рада, и почетак ^кпосле њега. Петар ~~Први~~ Први преклиње и куне, мири и умирује крви од јесени до пролећа, и од пролећа до јесени, и продаје своје крстове и ^{та}знагије, и никада нема ^{нова}ни у цепу ни у фијоци. ~~Кнез~~ Кнез Данило, почеће уређење земље са наглом и страховитом сечом ^{Куча} о чему је класично писао војвода Марко Миљанов. Владика Раде почео је округама али методичан поступак: да од племена начини народ, а од народа и земље државу. Први пут, земаљска каса није празна, и има кључ и одговорног благајника постављеног декретом. ~~Први~~ Први пут, сем борбе против Турака, Црногорци имају и друге, грађанске заједничке сврхе: да сви дају нешто од свога ради имања општег; да сви одговарају пре судом ради образа и имена општег. Први пут, најчувенији и најнечувенији почетак: у неписменој земљи књижевност, права, моћна, класична књижевност.

2. Како је владика Раде и ^{логично} његом ~~наме~~ своје

јединствене почетке, тако ће истерати свој јединствени врхунац. У Црној Гори, и у свем српству јединствено усамљен случај: у једном човеку да узре уметнички израз земље, књижевност земље, висок светски ранг земље. Стадоше нависати страни: краљ, научник, ^{та}писник, турист, пустињак. Стадоше необичног владара, монаха, и песника сликати речима, оловком и бојама, ~~својим~~ Енглези, Французи, Шкоти, Немци, Срби ода свих страна. Пуче глас о лепоти и о чари ~~човека~~ човека, и о уму и необичној конверсацији једне индивидуе која прво задиви и за-запрепасти у оној пустињи, а после заједно с пустињом и са оним живојисним, ^{интересним} Црногорцима баи и добије сав свој рељеф. ~~Она~~ Опаклија манастирска, и она она у Биљарди, а у велику зиму и кухињу, претвараху се у читаоницу где се ~~на~~ на глас читало у три језика, српски, руски и италијански, а у себи и на четвртном, француском. ^А претвараху те одаје у разговараоницу такмичарског ~~на~~ на

карактера онај који је суму лепе лепих забава човекових у Ценој Гори ставио у
 разговор ^{с живијема, с мртвијема, или сам са собом}... Са ким, или су чим да
 сразнимо тај "двор" или тај "салон" или тога величанственог домаћина, старе-
 шину, владара и врсту нашег хуманисте уврх Катунске нахије? Са ким да сразни-
 нимо тога нашег ренесансног човека који је са страшћу читао старе Грке, филозо-
 софе и песнике трагедија, у руским преводима, који је, као грчки песник Пин-
 дар, ^{чези Ода, Кроз} кроз свој Горски вијенац огласио величање човекове величине човеком са-
 времеником, који је ~~био~~ очевидан великих дела? ^{на} Намеће се срањење са класичним
 ним ~~фирентинским~~ кнезом, уједно песником и мислиоцем, Лоренцом Величанствени-
 ним, кнезом такође из грађанске династије. ~~Нема~~ За наше јаве, Лоренцо је
 живео у XV-том веку, а онај с ким га срањујемо, у ^{тога} XIX-том веку, онај из пет-
 наестог века имао је могућност да пуни свој палаци, или свој раскошни лети-
 ковац и чувену Академију — читавим низовима научника и ^{та} писника, физичара и
 метафизичара, астронома и филозофа. Његов, у својој пустињи, био је сам ~~са~~
 собом ^а Академија знања и уметности, сам собом теолошка критика и космогонска
^а скулптура, и, онако висок, ^а видовит и уман, сам собом опсерваторија и астро-
 ном. Његови космогонски немири, први такви немири у Катунској нахији, и, у
 смислу поезије, и у целом српству, летови његових умних крила у просторе до
 у вечност, први такви летови у Катунској нахији — то су били богати резул-
 тати пре свега астрономије једног пустињака без телескопа и без иједне гра-
 фичке слике небесног свода са сазвежђима, над том пустињом. Небесна тела,
 "закежени светиви" и по васиони "развејана светла прашина", то је било, над
 Катунском нахијом, ~~Његово~~ позориште, његов занос, његова студија и инспи-
 рација. Он је усмотрио живо и променљиво небо над скамењеним својим парст-
 вом. Он је, једне ноћи, доживео отсудан доживљај, угледао, ^{на} научио угледа-
 ти истовремено кретање многих сазвежђа; видео рад који се у просторима неумо-
 морно врши. Задивио се пред редом и лепотом строгости и тачности са којима се
 онај рад ради без грешке и пометње. Видео како августа месеца звезде подли-
 це кретање над Цетињским пољем, као ватрене птице. И везао своје замишљено
 бутање за потресне тишине светова. Сродио се с оним што тајне своје "напти
 само пламеном поету". И због свега тога искуства подигао вредност човека, и
 осетио да ће бити песник човека и његове величине и лепоте. И тако је у пу-
 стињској тишини израстао ^а пламенији поет од онога који се у Фиренци надахни-
 вао ученом, духовитом и поетском вревом онога сјајног доба Италије. Онај у
 Фиренци, предодређен за рану смрт такође, спевао је чувену лирску ~~песму~~:

[illegible][illegible]

Његош је дао тачну дефиницију моћног песника кад га је назвао, не велики песник него пламени поет. Тиме је у ствари довршен онај низ критичарских одредаба и читалачких утисака: да је Његош писао туча^{ним}, ним, гвозденим, каменим речма. Писао је пламеним речма; и збиља, понекад непо гори хартија испод стихова. У Светом писму стоји, тачно: Језик је ватра. Што хоће да каже, како се нама чини, не само уставну уметничку моћ језика, ~~него~~ него реалну моћ језика са реалним ефектом на човека који разговара, или слуша разговор, или чита текст. Једна реченица може у човеку кренути, или убити, верова^{ти}, може га пребити^{на} двоје као секира, што је реч са позорнице врло често учини; може га извести, као за рину из сумње која му је душу разгризала. Ова или он^и изрека мислиоца, песника, ~~или~~ свега, то је као вечно пшенично зрно: ~~кад~~ ^{са} часом скрије да умре, и одмах, млађе и јаче, опет устане. Луи Пастер је оставио у тестаменту реч искуства: Наука нема отаџбину, али научник је има — која не реч трајно рађати патриотизам као страст, врлину, и лепоту. Његошева реч: Суза моја нема родитеља — трајно ће кретати ~~онај~~ ^{тај} крепки ~~осимизам~~ ^{имизам} интелекта који је ~~створа~~ ^{творачки}. Суза коју нико не види, и не прихвати, оточи из јаког човека последњу слабост. За ~~сваким~~ ^{тако} сличну трајност исписао је Гете ове стихове: Ко никад у сузама хлебаш ~~није~~ ^{није} јео — Тај вас не познаје, о, небесне моћи.

Пламени поети, као ватра сама, делови су светских енергија. Пламени поети, као ватра сама, имперсонални су; ствараоци су поема од хиљаде стихова са великим проблемима света и човечанства, са имперсоналним осећањима, са личним осећањима само колико је у њима динамике да служе и воде, да величају подвиге и јуначка дела ~~која ^{са које се} ~~није~~ ^{не} види свет.~~ Осећања која у таквим поемима долазе до обраде, то су она осећања од чијих еволуција у народу или човечанству долази до великих узрока или до великих догађаја. По таквим поемама крећу се фигуре преимућствено такође носиоци имперсоналних осећања. Те су фигуре, у зрну свога ткива грубе или рафиноване, али у сваком случају ~~не~~ из дивовских калупа. ~~Не~~ лично је у њима сведено на минимум, или ~~са~~ ^у свим потиснуто, јунак у Горском вијенцу само у сну брбља о љубави, опште бриге и опште неспокојство то је заплет драме за њих. Према томе и мисле и говоре. Монолози су велики обимом и суштином, спој су поезије и философије; диалози ни су далеко од монолога, они су прави междани једначења, препирке, јуначког инаћења, оштрог надмудривања које посена као сабља. Према таквим фигурама је и романтика у спеву. Ни романтика катастрофе, ни романтика апотеозе; него романтика

између осећајне и интелектуалне зоне размак ~~је био~~ читава пропаст. ~~и њега~~
 Његош ^{иначе} није познавао владика Раде, а владика Раде није познавао Његоша. ^{Нико је}
^(и тачно: њега су били) Горски вијенац ^{и некада} ~~у његовој оојина~~ ~~понекад~~ заједно, ~~један од другог~~ ~~далеко~~
 ко. Горски вијенац се ^{прелива} ~~понекад~~ чита са веселим скандирањем, стих за стихом; а
 понекад, као на ивици јаза, застану страх и стих у грлу, и тога дана се не чита
 даље. Ероика и епиграма.

Његош је био дете, племеник, династа и господар
 класичне Црне Горе, и од тога му ни Бог није ~~није~~ могао извадити ни један
 микрон нити из крви нити из националног поноса. Црногорац Његош у свему је
 био као народ. Јуначан, чојствен, праволиниски логичан и горд, и уза ~~то~~
 пристрастан на племенском терену као ма који Црногорац, онога доба. Био је
 плахо амбициозан, страстан телом и душом, осветљив са нагином, ~~племеника~~
 у припремању освете се пјанио, и мешао праведно са окрутним. Он се ^{ога} ~~радовао~~
 отсеченој глави Турчина; он је узео крвну освету за погинуле Петровиће на Гра
 Грахову; он је ^{ва} ~~познавао~~ подмуклу горштачку веселост од добре пљачке; он је
 бунтовнике против власти и против себе лично, смрћу ^(крвљу) ~~казњавао~~. Његове руке мо-
 наха нису смртну казну потписивале, и нису биле ^у ~~вред~~ ~~покапане~~, али су
 по тим чувено лепим рукама играле понекад првене пеге, и било је места и
 имена које владика Раде није хтео још једареф да види и чује. Једном речју, ~~он~~
~~он~~ је класичну Црну Гору силином крви волео, кој приписивао славу и јединствени
 глас у српству, у Русији, и даље у Европи, кој, хајдучкој, крвавој, проклетој.
 На је дошао дан кад је одгоре, из интелекта, сагледао да је дошло време откидати
~~се~~ ^{се} ~~од старине~~. Зочио је владика Раде неку временску границу; а песник
~~Његош~~ ^{Његош осетио} ~~да треба~~ ~~похитати~~ и ту старину, са славом и јахом, у поезији сачувати.
 Владика и Његош започели заједнички; Његош да ~~племеном~~ ^{а војска} ~~пише~~ своју велику пое-
 зију, владика да сопственим заповестима ~~и ратом~~ ~~помаже~~ ~~проне~~ историје. Почео
 је владика како рече један песник: да убија оно што највише воли; да треби
 и казнама сатире племенске обичаје; да анатемиса сурове лепоте хајдучког жи-
 вота. Владика установљава сенат и гвардију, он уводи судове, он одређује по-
 рез и утерује глобе; он изађе из манастира и сазида резиденцију; он пође по
 свету и учини се Европејац; он уврну корен теократији и уком ^{та} ~~темељац~~ светов-
 ној управи. Он поткреса оног као живот му драгог Црногорца, оног њему рав-
 ног Драга Драговића који је јавно или кришом чинио сурове ^{и чини} ~~духовите~~ преступе
 прозив прописа и наређења, који је, сваки од њих, у џепу свом носио свој
 устав, и у уставу свега два параграфа: да чини све што хоће, да не чини оно

2

[Чар језичког израза у Горском вијенцу — ако се
настоји на разлагању — може се разложити, решимо, у темперамент и језичку ге-
ниалност, једно и друго и у нареду и у поезију, само, дакако, у разним мерама, и
са разним векацијама. Отпада ~~хорова~~ прича о томе како је Бегош узео све од
нареда. Бегош је сам говорио као и Бегов наред, само несправљено, моћније, Бе-
гош је сам имао темперамент свога народа, само ~~данас~~ са векацијом стварања
пламене поезије. Језички израз Бегошев у Горском вијенцу може ~~тако~~^{зато} истовре-
~~мено бити тако и као језик народа и као индивидуалне изрази~~
мено ~~сећа~~. Сећа се човек Шекспировог Хама, оног гениалног малог духа из п/сни-
кове фантазије сан летеће ноћи који ~~је~~^{може} све могао: Могу истовремено насмејати
краља и преварити дебелог, добро украшеног коза, тако што ћу зарзати као жен-
ско ждребенце. Ове је слика шаљива, али ми се служимо њеним моћним апстракт-
ним смислом, и кажемо: Бегошев темперамент и језик у Горском вијенцу насмеђава,
заноси и у рефлексије вуче ~~све~~^{истовремено} пригорство и српство и сву славистику Ев-
ропе. Има ли у целом Горском вијенцу једно индиферентно место, нека чисте

украсна вербалност². Нигде. Да ли је прича о Млечанима — Црногорци се и смеју и мисле. Да ли је препирка са Турцима — Црногорци и ударају и мисле. Да ли је густи ^и песимизам милиона владике или игумана — сви који српски говоре ^и и мисле. Све ^и врело и пламене, и нигде пепела.

Гениалност језичког израза, кад је реч о великим поемама светске вредности, ~~кад~~ лежи у симболици. Ствари и појаве пролезу, победе и порази пролазе, симболи остају као свечовечански разимљив графички суштине ствари и појава, мисли и осећања. Ми разумемо симболе Есхилове, Есхил би разумео симболе владике ~~Данила~~ Данила, или игумана Стефана, или Мустај-кадије, колико му је Његов помогао да ~~кад~~ у изразу ^{суге} симболичан. Код Његова је симболика тачна, оригинална, моћно евокативна. Она је уметничка као у највећих песника. Симболика Његовева је ^{још} тамно сабијена у стил пословица, епиграма, и уметничких анегдота. Међутим, лију се ти симболи као жива река, ако не у сваком стиху, безмало у сваком двостиху избија симбол, исписује се ватрен параф трајне истине. Скала Његовева језичког израза иде од шепата до крика, од аргумента до урлика. Младо жито навијај класова — Пређе рока дошла ти је жетва — ту има заповест за умирање, и има успаванка над херојима који издишу. Крв је људска храна наопака — ту има од тихог женског шепета до грома пророчке претње и клетве. Симбол до симбола плету се хероика и епигија, али доминанта је ведрост и јуначка катастрофа у народном животу ^{јер ондашњи живот био је} нама. Величанствена реалност исказана је низом поетских симбола у Горском вијенцу ^{јаче} не што би могла бити посведочена у драми ^{поједино} за позорницу. Црногорци ^{тог} оног времена, баш као ни њихов песник, нису могли бити ни срећни, ни ^{много} весели људи. Драма, са радњама, са личним животима, не би то могла занемарити. Могла је поезија, сва уткана у речи, ритам, симболе. Она је дала Црногорцима који је усред мрачног и тешког свог живота волео светлу и лепу фигуру хероја, волео лепоту ^и тихих момената у делу и у речи. Имали су ^и вид и слух за лепоту. Горски вијенац ^{је} лепотом покрио сав живот класичне Црне Горе. Горски вијенац је победа над трагичном егзистенцијом јом народа и господара тадашње Црне Горе. Кроз симболе те поезије читамо, и ^{за} разумемо да народ није признао трагичност за своју судбину, него само ^{за} динамички елемент херојства.

При крају, треба и самом Горском вијенцу дати симбол. То ^{Горски вијенац} је био један тренутак у духовном животу свеукупног српства кад је човеку једном било могуће да постигне савршенство. У том моменту, и на тај начин

савршенства поетског језичког израза, ^{само} његов је био не ^{само} пламени, него идеални поет. Символ за његову поезију у Горском вијенцу то је она трострука дијадема о којој пева Гиндар у једној од својих Немејских ода: слонова кост, злато, ^{Корал} корал. ~~Гиндар је под овом метафором разумео и мислио на уметност поезије.~~
^{у је свали сабл од високот патла, које као и златна и корал}
~~Концепција Горског вијенца, то је резане у је тврду резане у голу, тврду кост.~~
 Стих је тежак као ^о злато. Снага је граната и пурпурна као корал.

Александар Седук